

УДК: 340.15:336.2(450:477)»12/15»

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.6>

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВИХ ТА МИТНИХ ВІДНОСИН У СЕРЕДНЬОВІЧНИХ КОЛОНІЯХ ГЕНУЕЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОГО ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1266–1475 РР.)

Гавриленко О.А.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-5554-4919
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua*

Гавриленко О.А. Вплив римського права на регулювання податкових та митних відносин у середньовічних колоніях Генуезької республіки на теренах сучасного півдня України (1266–1475 рр.)

Стаття присвячена дослідженню рецепції римського права у сфері податкового та митного регулювання в середньовічних колоніях Генуезької республіки, що існували на території сучасного півдня України в 1266–1475 рр. Визначено характерні риси податкового та митного права Данього Риму. Проаналізовано основні правові механізми, за допомогою яких норми римського права були адаптовані до економічної, політичної та соціальної реальності середньовічної Газарії. Особлива увага приділяється джерелам права, що стали підґрунтям для цієї рецепції, зокрема Статуту генуезьких колоній 1449 р., норми якого значною мірою визначали правові засади податкової та митної системи колоній.

Досліджено, яким чином рецепція римського права впливала на регулювання оподаткування купців, ремісників і місцевого населення, а також на встановлення митних зборів на імпорتنі та експортні товари. Особливу увагу приділено питанням податкових привілеїв, які отримували купці Генуї та Венеції, а також правовому обґрунтуванню цих привілеїв через римське право. Проаналізовано роль католицької церкви як інституції, що сприяла рецепції римських правових норм у сфері оподаткування, регулювала боргові зобов'язання та забезпечувала правове оформлення торговельних контрактів.

Окремо розглянуто деякі особливості функціонування податкової адміністрації в генуезьких громадах причорноморських міст, насамперед у Кафі. Проаналізовано правові основи встановлення різних видів податків, включаючи земельний, прибутковий і митні збори, а також з'ясовано їхній вплив на фінансову стабільність колоній. Вивчено процедури збору податків, заходи щодо протидії ухиленню від сплати та механізми вирішення конфліктів між місцевими чиновниками, купцями та населенням.

Автор доходить висновку, що рецепція римського права в колоніях Генуї відігравала ключову роль у формуванні ефективної податкової та митної системи, що, своєю чергою, сприяло економічному розвитку регіону та забезпечувало стабільність колоніальної адміністрації. Досвід рецепції римського права в середньовічній Європі дозволяє краще зрозуміти його значення у формуванні правових інститутів оподаткування й митного регулювання.

Ключові слова: історія права, римське право, рецепція, податкове право, митне право, Україна, генуезькі колонії, середні віки.

Havrylenko O.A. The influence of roman law on the regulation of tax and customs relations in the medieval colonies of the Genoese Republic in the territory of modern southern Ukraine (1266–1475).

The article is devoted to the study of the reception of Roman law in the field of tax and customs regulation in the medieval colonies of the Genoese Republic, which existed in the territory of modern

southern Ukraine between 1266 and 1475. The characteristic features of the tax and customs law of Ancient Rome have been identified. The main legal mechanisms by which the norms of Roman law were adapted to the economic, political, and social reality of medieval Gazaria are analyzed. Particular attention is paid to the sources of law that formed the basis for this reception, especially the Statute of the Genoese Colonies of 1449, whose provisions largely determined the legal foundations of the tax and customs system of the colonies.

The study examines how the reception of Roman law influenced the taxation of merchants, artisans, and the local population, as well as the establishment of customs duties on imported and exported goods. Special attention is given to the issues of tax privileges granted to merchants of Genoa and Venice and the legal justification of these privileges through Roman law. The role of the Catholic Church as an institution that facilitated the reception of Roman legal norms in the field of taxation, regulated debt obligations, and ensured the legal formalization of trade contracts is analyzed.

Some features of the functioning of tax administration in the Genoese communities of the Black Sea cities, primarily in Caffa, are separately examined. The legal foundations for the establishment of various types of taxes, including land tax, income tax, and customs duties, as well as their impact on the financial stability of the colonies, are analyzed. The procedures for tax collection, measures to counter tax evasion, and mechanisms for resolving conflicts between local officials, merchants, and the population are also studied.

The author concludes that the reception of Roman law in the Genoese colonies played a key role in shaping an effective tax and customs system, which, in turn, contributed to the economic development of the region and ensured the stability of the colonial administration. The experience of the reception of Roman law in medieval Europe provides a better understanding of its significance in the formation of legal institutions for taxation and customs regulation.

Key words: history of law, Roman law, reception, tax law, customs law, Ukraine, Genoese colonies, Middle Ages.

Постановка проблеми. У наш час, коли економічні процеси стають все більш глобалізованими, дослідження історичних моделей правового регулювання податкових та митних відносин набуває особливої актуальності. Дослідження історичних коренів сучасного права допомагає глибше усвідомити його еволюцію та взаємозв'язки між різними правовими системами, краще зрозуміти сучасні процеси інтернаціоналізації права. Римське право є фундаментом для багатьох сучасних правових систем, включаючи українську. Вивчення його впливу на формування податкового та митного права в середньовічних колоніях Генуї, що розташовувалися на сучасних південноукраїнських землях (зокрема й тих, які нині є тимчасово окупованими), дозволяє простежити, як ці інститути розвивалися протягом століть.

Проблема рецепції римського права національними правовими системами, а також міжнародним правом (*jus gentium*) є об'єктом зацікавленості юристів вже протягом тривалого часу. Зокрема, вони звертають увагу на те, що розглядаючи питання рецепції римського права у вітчизняному середньовічному праві, обов'язково варто брати до уваги специфіку цього процесу, що обумовлювалася особливостями цивілізаційної орієнтованості держав, які в той час розташовувалися на теперішніх теренах України, їхнім геополітичним та культурним становищем у системі «Схід-Захід».

Дослідження історії південних земель України, зокрема особливостей їхнього державно-правового розвитку, є важливим для розуміння регіональної специфіки та ідентичності. Ця тема становить інтерес і з точки зору її міждисциплінарного характеру. Вона є цікавою для представників різних наукових дисциплін: юристів, істориків, економістів. Її опрацювання дозволяє поєднати методи історичного дослідження з аналізом правових норм та економічних процесів. Водночас, варто зауважити, що, незважаючи на свою актуальність, ця тема залишається недостатньо дослідженою в українській історико-правовій науці.

Стан опрацювання проблеми. Безперечно, у вітчизняній юридичній літературі неодноразово підіймалися питання впливу римського права на розвиток правових систем держав, що в різні історичні періоди існували на теренах сучасної України. Серед таких, зокрема, варто пригадати наукові дослідження Н.Б. Арабаджи та Н.В. Атаманової [1], І.Й. Бойка [2], М.М. Кобилецького [3], А.В. Крижевського [4], М.М. Миньо [5], Є.О. Харитонова та О.І. Харитонової [6; 7], Г.А. Шпиталенко, О.С. Гори, Т.В. Барановської [8] та ін. Відомі й деякі дослідження правового регулювання

окремих сфер суспільних відносин в генуезьких колоніях Північного Причорномор'я [9; 10; 11; 12; 13]. Але проблема впливу римського права на регулювання податкових та митних відносин у середньовічних колоніях генуезької республіки на теренах сучасного півдня України досі не висвітлювалася.

Мета дослідження полягає у визначенні специфіки впливу римського права на регулювання податкових та митних відносин у середньовічних колоніях генуезької республіки на теренах сучасного півдня України, виявленні особливостей застосування римсько-правових інститутів у сфері фінансів та зовнішньої торгівлі генуезьких колоній протягом другої половини XIII – кінця XV ст.

У перебігу роботи над статтею застосовувалася низка **методів**, традиційно вживаних істориками права. Серед них головне місце посідають історико-правовий, порівняльно-історичний, формально-юридичний методи та метод системного аналізу. Окрім того, важливе значення відводилося й застосуванню герменевтичного методу, який призначений для виявлення смислу юридичного тексту, виходячи з його об'єктивних (значення слів та їхні історично обумовлені варіації) і суб'єктивних (наміри автора) підстав, інтерпретації та роз'яснення змісту зафіксованого в документі юридичного тексту [14, с. 8], та вбачається надзвичайно важливим для тлумачення норм, що містяться в пам'ятках стародавнього та середньовічного права і, зокрема, в текстах імператорського рескрипту 201 р. н.е. про звільнення громадян Тіри [15, с. 62] від мита, а також Статуту генуезьких колоній у Чорному морі 1449 р.

Виклад основного матеріалу. У добу високого середньовіччя, а точніше в XIII–XV ст., в Північному Причорномор'ї торгували, воювали, вступали в інші контакти держави й квазідержавні утворення, що постали на різноманітному культурному підґрунті. Серед найвідоміших зазвичай згадують Кримське ханство [16, с. 16–20], Князівство Феодоро (Мангупське князівство) [17], а також Генуезьку Газарію – комплекс колоній у Північному Причорномор'ї, що існував у період між 1266 і 1475 роками. Протягом цього часу на теренах сучасних південноукраїнських теренах розташовувалися міста та поселення Кафа, Чембало, Солдайя, Луста, Горзувіти, Воспоро – в Криму, Ілліче (Лерічі) – у гирлі Дніпра, Джинестра – на узбережжі Одеської затоки, Монкастро (Самастро) – у гирлі Дністра та ін. [18].

Внаслідок як західного, так і східного впливу тогочасне право формувалося в регіоні як синтез місцевого звичаєвого права, рецепованого римського, а також невеликою мірою й візантійського права¹. При цьому й рецепція римського права здійснювалася у двох різновидах – через вплив католицької церкви, яка функціонувала за римськими законами [19, с. 160], та через право метрополії – Республіки Святого Георгія (Генуезької республіки) [13, с. 155–158].

Свого часу в Стародавньому Римі правове регулювання податкових та митних відносин протягом історичного розвитку держави зазнавало значних трансформацій. Відсутність формалізованих податкових законів на ранніх етапах поступово змінилася на доволі складну систему правових норм, що регулювали оподаткування.

Цензи як регулярні переписи майна, що здійснювалися виборними урядовцями – цензорами, не лише служили для визначення податкових зобов'язань, але й мали важливе правове значення, фіксує майновий стан громадян та слугуючи основою для податкового обкладення [20].

Ранньоримська податкова система складалася власне з трьох видів податкових платежів: трибутуму, вектігалію та стипендію. *Трибутум* виник як майновий податок з громадян Риму. *Вектігалій* та *стипендій* виникли як різні форми мит, але з розвитком системи оподаткування стипендій було об'єднано з вектігалієм².

З розширенням території Римської республіки та її перетворення на імперію, система правового регулювання податків ускладнювалася. У колоніях запроваджувалися комунальні (місцеві) податки і повинності. Були розроблені спеціальні закони, що визначали види податків, ставки, платників та порядок стягнення. Окремо варто звернути увагу на висвітлені в історико-правових дослідженнях [21, с. 17] так звані закони про розкіш – *leges sumptuariae*, які в деяких випадках, окрім іншого, містили й норми податкового права.

¹ Власне, й сама Візантія свого часу зазнала потужного впливу римського права (реципувала його).

² Вектігалій (лат. vectigalia) в широкому сенсі означав різноманітні непрямі збори, які по суті, являли собою транзитне мито з товарів, що перевозилися з однієї місцевості до іншої через територію римської держави. Однак, сюди включалися й платежі, що не мали транзитного характеру: особливе мито, що стягувалося з відпущення рабів на волю (5% від їх ринкової вартості), податок на сіль, податок з обігу або акциз на внутрішнє споживання (1%), податок з обігу при торгівлі рабами (4%) тощо.

Відкупна система, що була відома ще раніше з практики давньогрецьких полісів [22, с. 182], хоча й була поширена [23, с. 187], проте викликала значну правову невизначеність та сприяла зловживанням. Реформи Гая Юлія Цезаря та Октавіана Августа були спрямовані на усунення правових прогалин та встановлення більш жорсткого контролю за збором податків та стягненням мит. Були створені спеціальні фінансові органи, які відповідали за виконання відповідних норм законодавства [20].

Правовий статус громадян та підданих також впливав на їхні податкові зобов'язання. Громадяни Риму користувалися певними податковими пільгами, тоді як піддані провінцій були обкладені більшими податками.

У давньоримській державі об'єктами оподаткування виступали раби, велика рогата худоба, майно, земля, нерухомість. Тобто спершу з'явилися прямі реальні податки [24]. Основними податками у Стародавньому Римі був земельний податок та податок з душі населення, оподатковувався товарний оборот та спадщина. Важливим було визначення податкового потенціалу територій та розподіл податкового тягаря між громадами. Для цього проводилися детальні обміри земельних ділянок та складалися кадастри.

Важливим джерелом прибутків для Римської імперії були митні збори. Варто зауважити, що Римська імперія, прагнучи забезпечити економічну стабільність та контролювати торговельні потоки на своїх кордонах, також здійснювала детальну регуляцію митних відносин у підкорених провінціях [25]. Деякі еллінські поліси Чорномор'я, зокрема Тіра (сучасний Білгород-Дністровський), хоча й користувалися певними привілеями, були включені до цієї системи [26]. Тіра, як важливий торговий центр, мала давні митні привілеї, що були підтверджені римськими імператорами. Однак, з розширенням Римської імперії та посиленням централізації влади, ці привілеї зазнали суттєвих обмежень [27, с. 24-25]. Римський уряд, прагнучи уніфікувати митну систему та збільшити податкові надходження, встановив жорсткий контроль над митними зборами в Тірі [22, с. 186, 187-188], що знайшло вираз у відомій пам'ятці права – імператорському рескрипті 201 р. н.е. про звільнення громадян Тіри від мита [28, с. 19-20]. І хоча Тіра формально зберегла деяку економічну автономію, все ж її митні привілеї були підпорядковані загальноімперським інтересам. Це свідчить про те, що економічні міркування відігравали вирішальну роль у формуванні римської митної політики (а, відповідно, й митного законодавства), а місцеві громади, навіть маючи певні привілеї, були змушені адаптуватися до вимог центральної влади.

Правове регулювання стягнення податків та мит у Римській імперії мало як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, воно забезпечувало стабільність податкових надходжень та сприяло розвитку держави. З іншого боку, надмірне оподаткування та свавілля податкових чиновників в низці випадків призводили до соціальних заворушень та створювали підґрунтя для економічних криз.

Звичайно, в жодному разі не варто проводити прямі аналогії між нормами римського права, якими регулювалося стягнення податків та мит у Римській імперії та подібними нормами, що застосовувалися у європейських державах в подальшому. Та все ж можна побачити, що на правове регулювання податкових та митних відносин в середньовічних колоніях Генуезької республіки [29] на сучасних південноукраїнських землях, більшість з яких продовжувало існувати на території міст і поселень попереднього періоду або ж неподалік від них, римське право справило доволі помітний вплив. Ефективне регулювання цієї групи відносин було критично важливим для забезпечення економічної стабільності та розвитку цих колоній, і насамперед, Кафи (суч. Феодосія), яка була важливим торговельним центром, де перетиналися інтереси різних культур і народів.

На жаль, спеціальні наукові праці що висвітлювали б історію податкової та митної системи Кафи (а тим більше Чембало, Солдайї, Воспоро, Ілліче, Джинестри чи Монкастро), які могли б зрівнятися за глибиною аналізу з дослідженнями щодо Константинополя або Трапезунда, досі залишаються великою рідкістю. Проте, все ж деякі праці такого роду все ж існують. Окрім того, цінні відомості можна знайти в опублікованому тексті Статуту генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р., статті якого надають уявлення про функціонування їхньої фінансової системи.

Як зазначають дослідники, перші згадки про податки в Кафі зустрічаються в документах кінця XIII століття [30, с. XLV]. Для цього часу можна вирізнити кілька видів податків. Серед них чільне місце, як і в Давньому Римі, посідали прямі реальні податки. В колоніях Генуї вони зазвичай іменувалися *collecti* та являли собою податки на нерухоме майно (землю та будівлі), що стягувалися регулярно. Важливими були й *oneris* – непрямі податки, що стягувалися з товарів та послуг

і за спільним рішенням розподілялися між членами громади для покриття витрат на громадські потреби (будівництво доріг, портів, фортечних споруд тощо); *mutui* – добровільні позики, що надавалися громаді її членами, які згодом, у XIV столітті, перетворилися на щорічні обов'язкові платежі для власників нерухомості.

Окрім цього, мабуть від самого початку існування кафської колонії Республіки святого Георгія, тут були запроваджені *comerzi de Caffa* – митні збори за ввезення та вивезення товарів, аналогічні візантійським *комеркіям*, які, в свою чергу, вели свою історію від Римської імперії. Ці збори спрямовувалися як на користь татарських, так і генуезьких властей. Якщо татарський *комеркій* (його іменували *бадж*) збирався з усіх купців, які приїздили до Кафи, або їхали з неї, то генуезький *комеркій* стягувався виключно з генуезців. Перші збиралися чиновниками хана (*баджі*), стягнення другого покладалося на генуезького посадовця, якого називали *comerzarii* або *collector comerzi*. Як стверджують дослідники, на початку XIV ст. генуезький *комеркій* становив 0,5%, а ханський – 3%.

У XIV столітті, зі зміцненням позицій Генуї [31] та ускладненням адміністративного управління в колоніях, податкова система останніх зазнала значних змін. З'явилися нові види податків, такі як *avariae* – прямий податок, що залежав від соціального та майнового стану особи. Він обчислювався з фіксованих сум, що визначалися законодавчими зборами комуни для бургів, кварталів та парафій. Населення останніх оцінювало майно кожного городянина, що мешкав на її території, і встановлювало суму податку. Обов'язковою складовою «аварії» була *scotum* – подушна подать, яку сплачували всі мешканці міста, незалежно від їхнього статусу чи статків. Її розмір залежав від мінімальної вартості продуктів харчування на день, яку був зобов'язаний сплатити кожен, хто проживав у місті. Від цієї податі не звільнялися ані генуезці, ані левантинці, ні багаті, ні навіть жебраки. Її мали сплачувати й вищі офіціали, судді, лікарі, особи, які мали особливі заслуги перед комуною, тобто усі ті категорії громадян, які зазвичай користувалися податковими пільгами і навіть імунітетами. Дослідники припускають, що *scotum* нараховувався на будь-яку особу: чоловіків і жінок, дорослих та дітей і навіть на рабів.

Ускладнилася й система оподаткування нерухомого майна. Було виокремлено *terraticum* – податок на об'єкти нерухомості, розташовані в межах міста, а також *focagium* – податок на користування нерухомістю, що належала комуні (наприклад, у випадку оренди будівлі, що перебувала у комунальній власності).

Значну частину надходжень до бюджету забезпечували *cabellae* – різноманітні непрямі податки, серед яких найважливішим був *mineaticum*, що стягувався кожні три місяці. Раніше традиційно вважалося, що це був соляний податок, проте дехто з дослідників небезпідставно вважає його своєрідним податком на утримання фортифікаційних споруд¹. Мінеатик збирався за територіальним принципом, у парафіях і кварталах, і відповідальними за його стягнення були декуріони та центуріони (десятники і сотники), що обиралися на місцях.

Митні збори також зазнали змін. Окрім універсального *comercium*, були запроваджені спеціальні збори на окремі товари, зокрема на невільників (*comercium Sancti Antonii*), тканини, зерно, олію, вино, сіль тощо. Як свідчать норми Статуту для генуезьких колоній у Чорному морі 1449 р., соляне мито, наприклад, стягувалося сотниками та десятниками особисто, або могло бути віддане на відкуп (Гл. 6, § 7). При цьому чиновники, які входили до піклувального комітету, який здійснював нагляд за стягненням мита, у жодному разі не мали права звільнити будь-кого від його сплати. У разі, якби вони все ж наслідили порушити заборону, їм загрожувало покарання у вигляді штрафу в 10 соммо (Гл. 6, § 8) [32, с. 676].

Особливі правила діяли щодо оподаткування суден, що заходили до портів Кафи та інших прибережних міст. Згідно з існуючими нормами, патрони або капітани будь-яких кораблів незалежно від їхньої державної приналежності, що пропливали повз Кафу, були зобов'язані заходити до порту і робити стоянку на один день. При цьому з них мало бути стягнене диференційоване мито, розмір якого залежав від класу корабля (його вантажопідйомності).

Окрім регулярних мит, місцева влада могла встановлювати *drictus* – екстраординарні збори з окремих напрямків торгівлі та з окремих товарних статей, що діяли нетривалий час та були викликані надзвичайними обставинами. Такими, наприклад, були запроваджені у середині XIV ст.

¹ Лат. *minae* – верхня частина, зубці фортечних мурів.

піввідсоткові збори на покриття військових витрат Кафи, мита на вино у розмірі 10 аспрів з діжки. Сюди ж можна віднести й встановлені в 1386 р. за розпорядженням дожа Антоніотто Адорно разові десятивідсоткові збори на всі товари, що вивозилися з Кафи до Генуї і ввозилися з Генуї до Кафи як генуезцями, так і негенуезцями, що були спричинені війною між Кафою та Лікостомо¹.

Окремі з таких тимчасових податкових зборів, викликаних якоюсь критичною ситуацією, іноді перетворювалися на стійкі *impositiones* (накладення), як це сталося, наприклад, у середині XIV ст. з кафськими митами на вино турецького, кавказького та кримського походження.

У XV столітті податкова система генуезьких колоній продовжувала розвиватися, відображаючи зміни в політичній та економічній ситуації [33]. Особливе місце в системі оподаткування належало регулюванню споживання. Міські комуни прагнули контролювати не лише підприємців і торговців, але й звичайних мешканців міста, які здійснювали щоденні покупки. Значну роль, зокрема, відігравали різноманітні ринкові збори, що стягувалися за кожну торговельну операцію.

Складається враження, що жодна дія не могла бути здійснена без сплати того чи іншого податку. Оподатковувалася навіть діяльність повій. В Статуті для генуезьких колоній у Чорному морі 1449 р. в главі 29 «Щодо воєначальника міста Кафи, його обов'язків і прибутків» (§ 16) наголошувалося, що такі жінки мусили сплачувати на користь воєначальника щорічну подать – «не більше одного турецького дуката». Якщо ж воєначальник насмілювався порушити цю норму та віддавав наказ сплатити більше, то в такому випадку на нього мусив бути накладений штраф у розмірі 1000 аспрів [34, с. 208].

Особливим різновидом оподаткування були натуральні внески, такі як зброя для арсеналу, дрова для міста, а також різноманітні роботи з ремонту доріг, охорони тощо. Наприклад, § 2 Глави 26 Статуту 1449 р. встановлював стягнення з кожного мешканця передмістя, який проїздить через міські ворота, одного поліна «для обігріву оргузіїв» взимку [32, с. 702], а § 11 Глави 6 зобов'язував «шкіперів, що плавають під квадратним парусом, привозити до Кафи за кожне плавання одну барку каміння» [32, с. 677].

Податкове навантаження покладалося на всі верстви населення без виключень. З метою наповнення міського бюджету податки стягувалися навіть з чиновників, які тільки-но вступали на посаду. Наприклад, консули Яліти та Лусти повинні були сплатити по два соммо, консул Боспоро – чотири соммо, військові начальники Кафи – вісім соммо, наглядачі за торгівлею – вісім соммо (Гл. 6, § 6) [32, с. 675-676]. Окрім того, посадовці сплачували спеціальні, доволі високі податки на свої посадові оклади.

В першій половині XV ст. доволі широко практикувалися збори реквізичійного характеру з купців тих держав, від підданих яких кафіоти зазнали майнових збитків. Так, наприклад, у 1428 р. було запроваджене додаткове мито на товари єгипетських купців, надходження від якого мали піти на компенсацію матеріальних втрат кафських торговців «живим товаром» – рабами, що виникли внаслідок утисків султана Єгипту. Подібні додаткові мита неодноразово накладалися також на товари венеціанських і трапезундських купців з метою компенсації шкоди, що була заподіяної кафіотам з боку республіки Святого Марка та імперії Великих Комнінів.

Висновки. Комплексний порівняльний аналіз найбільш характерних рис еволюції системи податків та мит у Стародавньому Римі та середньовічних колоніях Генуезької республіки на теренах сучасного півдня України, а також окремих пам'яток фінансового права, надає можливість дійти певних висновків щодо впливу римського права на процеси регулювання податкових та митних відносин в генуезьких колоніях Північного Причорномор'я, рецепції окремих його елементів. Насамперед варто зауважити, що дослідження впливу римського права на формування податкового та митного права в генуезьких колоніях на півдні України є важливим для розуміння еволюції правових систем у регіоні. Римське право, як фундамент багатьох сучасних правових систем, відіграло значну роль у розвитку фінансового та торговельного законодавства середньовічних колоній Республіки святого Георгія.

Порівняльний аналіз норм податкового і митного права Риму та генуезьких колоній виявляє: 1. Подібність у видах податків і мит. Обидві системи використовували прямі (податок на майно, землю) та непрямі (податок на товари, послуги) податки. У колоніях Генуї, як і свого часу в Римі, існували податки на нерухомість, подушний податок, а також різноманітні митні збори. 2. Схожість принципів оподаткування. Римське право, ймовірно, вплинуло на формування податкової системи

¹ Нині Кілія – місто в Ізмайльському районі Одеської області, розташоване на березі Кілійського гирла Дунаю.

генуезьких колоній, зокрема на принципи визначення податкових зобов'язань, класифікацію податків (прямі та непрямі), а також на процедури стягнення податків та мит. В обох випадках оподаткування базувалося на принципах справедливості, пропорційності та обов'язковості, що в той час проходили період свого формування. Проте, у колоніях Генуї, через їхній особливий статус та економічну діяльність, система оподаткування була більш складною та включала додаткові збори, такі як податок на утримання фортифікаційних споруд або спеціальні мита на окремі товари. 3. *Вплив римських інститутів*. Контроль за митними зборами, встановлений Римом, міг слугувати прикладом для генуезької адміністрації у забезпеченні економічної стабільності та контролю торговельних потоків. Також у колоніях Генуї використовувалися деякі римські юридичні терміни, такі як «collecti» (податок на нерухоме майно) або «vectigalia» (мити), та формувалися генетично пов'язані з давньоримськими зародки інститутів податкового та митного права. Це свідчить про певний вплив римського права на формування місцевого податкового законодавства. 4. Адаптація до місцевих умов. Водночас, податкове право генуезьких колоній не було простим копіюванням римського права. Воно адаптувалося до місцевих умов, враховуючи особливості економічного розвитку, торгівлі та соціальної структури. У колоніях існували й унікальні податки та збори, що були зумовлені їхнім статусом торговельних поселень.

Отже, коротко дослідивши податкову та митну системи середньовічних колоній Генуезької республіки на півдні сучасної України, можемо зробити висновок про помітний вплив трансформованого метрополією римського права на їх формування та розвиток. Цей вплив виявився як у рецепції окремих правових норм та принципів, так і в загальному підході до організації фінансової системи. Як бачимо, генуезькі колонії адаптували норми римського права до місцевих умов та потреб, враховуючи особливості економічного та соціального розвитку регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арабаджи Н.Б., Атаманова Н.В. Історичні аспекти впливу римського права на становлення сучасних правових систем. *Нове українське право*. 2021. № 3. С. 11–17. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.1>.
2. Бойко І.Й. Вплив римського приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 2. С. 87–96.
3. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право як джерело рецепції римського права в Україні. *Право України*. 2007. № 8. С. 121–125.
4. Крижевський А.В. Вплив рецепції римського права на розвиток цивільного та кримінального права Русі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія: Право. 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 30–36. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.4>.
5. Миньо М.М. Застосування термінів «найм» і «оренда» в римському приватному праві, їх рецепція та вживання в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 58. С. 88–94.
6. Харитонов Є.О. Рецепція римського приватного права: теоретичні та історико-правові аспекти. Одеса: Балтська районна друкарня, 1997. 287 с.
7. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського: чинники, передумови та деякі результати. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 14–24.
8. Шпиталенко Г.А., Гора О.С., Барановська Т.В. Вплив рецепції римського приватного права на формування законодавства Київської Русі: історико-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 39–43. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/8>.
9. Кузь А.І. Статут Кафи 1290 р. як джерело з ранньої історії генуезьких торговельних колоній у Криму. *Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць*. Дніпропетровськ, 2011. № 2 (4). С. 14–19.
10. Гавриленко О.А. Судова система кримських колоній Генуї (друга половина XIII – середина XV ст.). *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2011. № 945. С. 49–53.
11. Гавриленко О.А. Основні риси цивільного процесу в північнопричорноморських колоніях Генуї (друга половина XIII – третя чверть XV ст.). *Вчені записки Таврійського національ-*

- ного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». Т. 24 (63). 2011. № 2. С. 17–22.
12. Гавриленко О.А. Статут генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р. – пам'ятка середньовічного італійського права на українських теренах. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Право*. Вип. 27. 2019. С. 18–24. DOI: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-27-02>.
13. Havrylenko O. Legal regulation of commodity and money relations in the colonies of the Republic of Saint George on the territory of modern Southern Ukraine in the mid-15th century / Prawna regulacja stosunków towarowo-pieniężnych w koloniach Republiki Świętego Jerzego w połowie XV wieku na terytorium obecnej południowej Ukrainy. *Acta Iuris Stettinensis*. 2024. № 5 (51). Numer specjalny. P. 153–187. DOI: 10.18276/ais.2024.51-05.
14. Дзьобань О.П., Яроцький В.Л. Герменевтичний метод у сучасних цивілістичних дослідженнях: до питання про доцільність застосування. *Інформація і право*. 2017. № 2 (21). С. 5–12. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.2\(21\).273020](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2017.2(21).273020).
15. Історія митної діяльності: Україна в європейському контексті: Наукове видання / Авт. кол.: К.М. Колесников (керівник авторського колективу), Д.В. Архірейський, О.О. Дячок, О.В. Морозов, С.В. Шуляк та ін. За ред. В.В. Ченцова. Одеса: Пласко, 2010. 524 с.
16. Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. ст. / упоряд. та вступ С.В. Громенко. Київ: К.І.С., 2016. 315 с. URL: https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/nash_krym_2016.pdf.
17. Гавриленко О.А. Феодоро. *Юридична енциклопедія*. В 6 т. Т.6. Т-Я. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 265–266.
18. Господаренко О.В. Італійська колонізація Північного Причорномор'я у XIII–XIV ст. *Чорноморський літопис*. 2011. № 4. С. 52–58.
19. Підпригора, О.А., Харитонов, Є.О. Римське право : підруч. 2 ге вид. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
20. Колесников О.В., Бойко Д.І., Коковіхіна О.О. Історія грошей та фінансів: Навчальний посібник. Харків: УкрДАЗТ, 2007. 162 с.
21. Гавриленко О.А. Формування правових основ протидії корупції у державах Стародавнього Світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 37. Т. 1. С. 14–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_37%281%29_5.
22. Гавриленко О.А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.). Монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с.
23. Баїк О.І. Становлення податків у Стародавньому Римі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 185–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_813_30.
24. Павленко В.В., Павленко В.Л. Податкове право зарубіжних країн: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ за заг. ред. А.М. Подоляки К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2013. 422 с.
25. Колесников К.М. Митні відносини в Північному Причорномор'ї римської доби: проблеми інтерпретації : монографія. Дніпропетровськ: АМСУ, 2012. 363 с.
26. Колесников К.М. Періодизація історії митних відносин у Північному Причорномор'ї за доби римського домінування. *Грані : Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2011. № 3 (77). С. 50–53. URL: https://www.lib.dp.ua/text/grani_2011_3_12.pdf.
27. Історія митної діяльності: Україна в міжнародних митно-торговельних мережах: навч. посіб. / К.М. Колесников (кер. авт. кол.), Л.І. Адашис, Д.В. Архірейський, О.О. Дячок, Д.О. Бочаров, О.В. Морозов, В.В. Ченцов, С.В. Шуляк; за ред. Л.В. Деркача, В.В. Ченцова. 2-ге вид., зі змін. і доп. Дніпро: УМСФ, 2019. 282 с.
28. Гавриленко О.А., Логвиненко І.А., Новікова Л.В. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 348 с. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000022309>.
29. Monleone G. Jacopo da Varagine e la sua Cronaca di Genova dalle origini al MCCXCVII. Vol. I-III. Roma, 1941.
30. Belgrano L.T. Imperiale di Sant'Angelo C. Annali genovesi di Caffaro e de'suoi continuatori. Roma, 1890-1926. -In V vol. Vol. II. Genova: Tip. del R. Istituto sordo-muti, 1901. 203 p. URL: <https://archive.org/details/annaligenovesidi02caff/page/202/mode/2up>.

31. Laiou A.E. Italy and the Italians in the Political Geography of the Byzantines (14th Century). *Dumbarton Oaks Papers. Vol. 49. Symposium on Byzantium and the Italians, 13th-15th Centuries*. Washington, DC: Dumbarton Oaks, Trustees for Harvard University, 1995. P. 73–98. URL: https://archive.org/details/DOP49_07_Laiou.
32. Устав для генуэзских колоний в Черном море, изданный в Генуе в 1449 году. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 5. Одесса, 1863. С. 632–836.
33. Pistarino G. Le fonti genovesi per la storia del Mar Nero. *Byzantino-Bulgarica*. Vol. 7. Bulgaria Pontica medii aevi. Premier symposium international. Nessèbre, 23-26 mai 1979. Sofia, 1981. P. 43–72. URL: <https://archive.org/details/byz-bulg-07-1981/page/n1/mode/2up>.
34. Гавриленко О.А., Сівальньов О.М., Цибулькін В.В. Генуезька спадщина на теренах України: етнодержавознавчий вимір. Харків: Точка, 2017. 260 с.